

YENİ BİR KYBELE HEYKELİ

Melih Arslan – Mustafa Metin

Abstract

This small-scale limestone statue is said to have been found in the Mudurnu District of Bolu Province (ancient Bithynia). When purchased by Mr Mehmet Durmaz, a registered collector, in 2002, it was in four joining pieces. The breaks appear to be old. The lower right leg and foot, and parts of the drapery are missing, while the head has been severely damaged as a result of being struck by a plough. Other parts of the figure, notably her right hand and the fruit that she held in it, have also suffered damage in the same way.

After restoration the height of the statue, including the shallow base, was found to be 0.73 m. The figure stands, facing front, with her arms across her chest and midriff, holding probably a pomegranate in her right hand and a spindle in her left.

Stylistically the figure resembles Late Archaic statues of korai and goddesses. It is to be identified almost certainly as the mother goddess Cybele, who wears an ankle-length chiton with a himation over her shoulders. She also has a headdress in the form of a polos, but her hair parted to the sides is visible at the front. As regards jewellery she wears a necklace, and a thick bracelet on each wrist. The back of the figure is only roughly worked and is covered with a number of depressions, whose purpose is not fully understood. Its frontal appearance, however, suggests that the statue originally stood in a niche.

Relatively few figures of Cybele are known from Anatolia, and most of these are reliefs, not freestanding statues. Apart from the limestone figure from Boğazköy, which dates to the mid-6th century BC, the only other standing marble statue of Cybele that is known was found at Çağköy near Ayaş. The workmanship of the latter example, however, is inferior to the present piece. Several of these reliefs and statues were probably intended to act as cult figures in open-air sanctuaries, as may be the case with the new statue. It, too, may be dated to the mid-6th century BC.

The Mudurnu Cybele is unusual in that she holds a pomegranate, an attribute that is not found on other statues of the goddess from Central Anatolia. These have either vessels or birds in their hands. Other aspects for which no parallels are known are the spindle in her left hand and the jewellery that she wears on her neck and wrists. Indeed, the style, dress, and attributes of the Mudurnu statue provide new evidence for the iconography of Cybele. Her headdress, although different from the polos on other figures, finds a parallel in the Cybele relief found at Kalabaktepe near Miletus, which is dated to the mid-6th century BC. Finally, her hair is rendered in a different way to that seen on other central Anatolian Cybele figures, and is much more in keeping with the hairstyles of East Greek korai. Indeed, the present statue may profitably be compared with the headless kore found on the Athenian acropolis in many respects. Such comparisons raise the question of artistic influences. Were representations of the Phrygian goddess influenced by the sculptures of archaic Greece or vice versa? The new statue from Mudurnu therefore provides interesting material for further investigation and discussion.

Söz konusu heykel koleksiyoner Sayın Mehmet Durmaz tarafından 2002 yılında satın alınarak 101 envanter numarasıyla koleksiyoner envanter defterine kaydedilmiştir. Eserin Bolu İli, Mudurnu İlçesi sınırları içinde bulunduğu öğrenilmiştir.¹ Eser, gösterdiği özelliklerden dolayı ünik bir eser olması nedeniyle Phrygia sanatı ve Kybele tapınımı için yeni ipuçları sunmaktadır.

Tanım

Normalden küçük bu heykel, beyaz renkte yerel alçı taşından (kireç taşı) yekpare olarak yapılmıştır. Olasılıkla bu heykel, ana tanrıça Kybele'yi yerel özellikleriyle tasvir etmektedir.²

Ana tanrıça kültüne Anadolu'da Neolitik Dönem'den Roma Dönemi sonuna kadar, çok uzun bir süre tapınılmıştır. Antik Dönem Anadolu'sunda, özellikle Phrygia Bölgesi bu tapınının merkezi haline gelmiştir. Bu bölgede yer alan Pessinus antik kenti (Ballıhisar), Kybele tapınınının merkezi olmuştur.³

Eser boyundan, belin altından ve bilek üzerinden kırılmış olarak dört parça halinde satın alınmıştır (Res. 1-4). Bu kırıklar eski kırık olup, parçalar üst üste bindirildiğinde bir bütünlük arz etmektedir. Beldeki kıvrımların altından itibaren sağ bacak, ayak ve giymiş olduğu elbise kırık ve noksandır. Eseri bulan kişinin verdiği bilgilere göre, çift sürerken heykele ait bu parçalara tesadüfen

rastlanılmıştır. Eser bulunduğu heykele ait başın sol üst yarısı (başörtüsünün alın üzerine düşen kıvrımları, alnın bir kısmı, sol kaş, sol göz ve burun) büyük ölçüde pulluk tarafından tarla sürerken tahrip edilmiştir. Aynı şekilde sağ omuz üzerine düşen üçlü saç örgüsünün bir kısmı, sağ elde göğüs üzerinde tutmuş olduğu meyve (nar ?) ve meyveyi tutan başparmak kısmen tahrip olmuştur (Res. 3). Heykelin kırık parçaları ve tahrip olan kısımları Uzman Restoratör ve Heykeltraş Şerif Akşit tarafından aslına uygun biçimde tamamlanmıştır (Res. 5-9). Heykelin parçaları baş, gövde, bacak ve ayaklardan oluşmaktadır. Restorasyon esnasında bu parçalar arasında bir eksiklik olmadığı tespit edilmiştir.⁴

Restorasyonu tamamlanan heykelin toplam yüksekliği 73 cm'dir. İnce bir kaide üzerinde cepheden, iki ayağıyla zemine basar biçimde tasvir edilmiştir. Kollar vücuda yapışık, sağ el göğüs üzerinde avuç içerisinde olasılıkla bir nar ve sol el göbek hizasında kirmen (elde yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış bir alet) tutmaktadır.

Figür, Geç Arkaik Kore ve tanrıça heykelleri ile benzerlikler göstermektedir. Kybele sadece ayakuçlarını açıkta bırakan uzun bir Khiton ve her iki omuzu kaplayan, yanlarda diz hizasına kadar inen, arkada ise kalça hizasında oval bir şekil alan manto (Khimation) giymiştir. Khiton, dirsek altına kadar kolları kaplamaktadır. Açıkta kalan ayakuçlarının sivri formundan figürün çarık biçiminde bir çeşit ayakkabı giydiği söylenebilir.

Heykelin başını, alın üzerinde yere paralel beş kıvrımlı ve bu kıvrımları üstten kat kat yay formu bir türban-polos örtmektedir. Türbanın altından çıkan saçlar her iki yanda üç sıra boncuk dizisi şeklinde

¹ Öncelikle müzemizin değerli koleksiyoneri Sayın Mehmet Durmaz'a, bu eserin yayınlanması için bize vermiş oldukları izinden dolayı sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca eserin konservasyonunu yapan Kimya Müh - Konservatör Latif Özen'e, restorasyonunu gerçekleştiren heykeltraş Şerif Akşit'e ve bu makalenin oluşmasında değerli fikirlerinden yararlanmış olduğumuz Prof. Dr. Volkmar von Graeve'ye ve Dr. Musa Kadioğlu'na, ayrıca İngilizce özeti yapan Dr. Chris Lightfoot'a şükranlarımızı sunmak isteriz.

² Kybele için bkz. Naumann 1983; Prayon 1987; Işık 1987 ve 1999; Roller 1999.

³ Işık 1999, 2-5.

⁴ Baş yüksekliği 16 cm, genişliği 14 cm ve derinliği 10 cm'dir. Gövde parçası yüksekliği 28 cm, genişliği 25 cm ve derinliği 12 cm'dir. İki parçadan oluşan bacak kısmının yüksekliği 29 cm olup, 17 cm genişliğinde ve 10 cm derinliğindedir.

omuz üzerine inmektedir (Res. 5, 7, 9). Badem formlu gözler belirgin, burun, ağız ve çene oldukça itinalı işlenmiştir. Yüzün boyutları ile karşılaştırıldığında, ağız ve çenenin daha küçük işlenmiş olduğu dikkati çekmektedir. Boyunda tek sarkaçlı bir zincir kolye iyi bir şekilde görülmektedir. Göğüsler çok hafif olarak belirtilmiştir.

Tanrıça, uzun kollu, kolun alt kısmını açıkta bırakan, yuvarlak bitimli, bezemesiz bir elbise ile tasvir edilmiştir. Sağ ve sol bilekte geniş birer bilezik görülmektedir. Özellikle sol ele ait parmaklar orantılı ve güzel (narin) bir şekilde işlenmiştir. Khiton bel üzerinde üç paralel kıvrım olarak üst üste dökülmektedir. (Res. 1-3, 8, 9).

Giydiği kalın kumaşlı elbise, bacakları tamamen örtmektedir. İki bacağın ortasına gelecek şekilde, birbirine paralel iki bant şeklindeki kıvrım-(drape) ayakuçlarına kadar inmektedir. Heykelin arka yüzeyi kabaca işlenmiştir. Ayrıca arka yüzeyde farklı boy, derinlik ve yönlerde açılmış çentikler bulunmaktadır (Res. 6). Bu çentiklerin işlevleri anlaşılamamıştır. Heykeldeki bezemelerin işlenişi sade ve basit bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Karşılaştırma ve Tarihleme

Tüm doğanın hakimi olarak tanımlanan tanrıçanın orijinalinde nerede durmuş olduğunu bilemiyoruz. Fakat heykelin sağlam oluşu, heykelin bir niş içerisinde durur şekilde olduğunu düşündürmektedir.

Anadolu'da bu zamana kadar ayakta duran sekiz Kybele heykeli bulunmuş olup, bu heykel dokuzuncu örnektir. Bütün diğer örneklerle karşılaştırıldığında bu heykel bazı farklılıklar sunmaktadır. Öncelikle bağımsız olarak ayakta duran, taştan yapılmış Ayaş Çağköy⁵ örneğinden daha gelişmiş bir heykel işçiliği göstermektedir. Ayakta bağımsız duran ikinci örnek, Boğazköy kazılarında bulunmuştur. M.Ö. 6. yüzyılın ortasına

tarihlenen bu örnek kireç taşından yapılmıştır⁶. Diğer altı örneğin tamamı ise taş üzerine kabartma olarak yapılmıştır.

Özellikle Orta Phrygia'da Gordion⁷, Ankara⁸ ve Boğazköy'de⁹ ele geçen tanrıça tasvirleri, ana tanrıça ikonografisinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu tasvirlerin yanı sıra tanrıçaya ait küçük tanrıça tasvirleri ve basit şematik idoller de Boğazköy ve Gordion'da ele geçirilmiştir.¹⁰

Gordion¹¹, Ankara (Bahçelievler¹², Etlük¹³ ve Ayaş¹⁴) ve Boğazköy'de¹⁵ bulunan 5 adet büyük, kült kabartma ve heykel şeklindeki tasvirler muhtemelen tanrıçanın açık hava kutsal alanında bulunuyorlardı.

Boğazköy Kybelesi en büyük örnektir. Bu tasvirlerde, türbanla örtülü uzun saç, uzun kollu elbise, uzun ve geniş etek ortak özelliklerdir. İlk örneklerden Ayaş Kybele'si tek başına duran taştan bir heykel şeklinde, diğerleri ise bir mimari yapının (tapınağın) kapısında durur şekilde tasvir edilmiştir¹⁶. Dikkate değer diğer bir tasvir de Boğazköy yakınlarındaki Salman Köy'de bulunmuştur. Orijinal yeri bilinmeyen terra cotta tasvir gerçek boyutta bir kadın başıdır.¹⁷ Boğazköy tasvirine benzer saçlı ve başlıklıdır.

Tanrıça tasvirleri, elinde tuttuğu atribütleri ile Kybele'nin hakimiyetini ve gücünü simgelemektedir. Tanrıçanın elindeki atribütler, tapınan insanların dini ile olduğu kadar, sosyal ve ekonomik yaşantıları ile de

⁶ Bittel 1963, Lev. 1-8; Prayon 1987, 72, Lev. 3a; Akurgal, 1998, Res.70; Anadolu Medeniyetleri Müzesi Rehber Kitabı, Res. 303.

⁷ Naumann 1983, 295.

⁸ Temizer 1959, 179 vd.

⁹ Bittel 1963, Lev. 1-8.

¹⁰ Roller 1999, 72.

¹¹ Prayon 1987, Lev. 9c.

¹² Prayon 1987, Lev. 9a.

¹³ Prayon 1987, Lev. 9b.

¹⁴ Prayon 1987, Lev. 2c.

¹⁵ Prayon 1987, Lev. 9c.

¹⁶ Roller 1999, 72.

¹⁷ Prayon 1987, Lev. 2c-e; Roller 1999, 74.

⁵ Prayon 1987, Lev.2a-b.

ilgili olmalıdır. Gordion, Ayaş ve Bahçelievler tasvirlerinde tanrıça benzer atribütler taşımaktadır. Bu tasvirlerde tanrıça sol elinde yırtıcı bir kuş (doğan veya şahin), sağ elinde içki kâsesi tutmaktadır. Boğazköy tasviri yukarıda belirtilen tasvirlerden farklıdır. Eser bulunduğu gövdesinin üst bölümü ve kolları mevcut değildi. Sol elinde küçük bir parça tutmaktadır. Bu yuvarlak obje yayınlarda nar olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Bu atribütlerin yanı sıra tanrıça, Boğazköy tasvirinde olduğu gibi iki genç müzisyen, Etlük rölyefinde olduğu gibi sfenks, Gordion'da bulunan plaka şeklindeki tasvirde olduğu gibi boğa¹⁹ ve pek çok tasvirde rastlandığı gibi aslan ile birlikte tasvir edilmiştir.²⁰

Tanrıça tasvirlerinde belirlenen atribütlerden kuş, tanrıçaya ait önemli bir simge ve Kubaba'nın hiyeroglif işaretidir. Tanrıçanın tapınım gördüğü kentlerde bol miktarda bulunan ve hafirler tarafından şahin, doğan veya kartal olarak tanımlanan kuşlar, tanrıçanın varlığına işaret etmektedir. Diğer bir atribüt olarak sıkça kullanılan vazo – kadehler, sunum yapılan bir kap olarak tasvir edilmiştir.²¹

Bu tasvirlerin yanı sıra Orta Phrygia dışında ana tanrıça tapınımı ile ilgili steller bulunmuştur. Bunlardan biri Paphlagonia-Daday'dan (Kastamonu) ele geçmiştir. Bu stelde ayakta duran figür türbanlı ve uzun giysili olarak tasvir edilmiştir. Tanrıça sağ eli göğüsleri arasında, sol eli beline çapraz gelecek şekilde tasvir edilmiştir.²² Diğer bir stel Erdemli Müzesi'nde bulunan Mut Steli'dir. Bu stelde, tasvir sağ elinde iğ (kirmen) tutar, sol el göğüsler arasında çapraz durur şekilde işlenmiştir. Alt yüzeyde, uzanmış bir aslan kabartması mevcuttur.²³

Kayseri – Beydeğirmeni stelinde, figür ayakta, her iki eli toka yapar şekilde göğüsleri arasında birleşmiş ve sağ elde iğ (kirmen ?) tutar şekilde tasvir edilmiştir.²⁴

Durmaz koleksiyonundaki Mudurnu Kybelesi'nin tutmuş olduğu nar, Orta Anadolu'da bulunan diğer Kybele heykellerinde görülmez. Bu heykeller çoğunlukla kâse ve kuş tutmaktadırlar. Sadece kireç taşı Boğazköy Kybelesi elinde nar tutmaktadır. Sol elinde tuttuğu iğ (kirmen) ise Kybele olarak tanımlanan hiçbir heykelde görülüyor. Kybele ikonografisi için bu iğ motifi bir yeniliktir. Ayrıca bileklerdeki bilezikler ve boyundaki sarkaçlı kolye de burada ilk kez görülmektedir.

Burada söz konusu olan Mudurnu Kybelesi, bu dönem Kybele heykelleri arasında gerek stili, gerek giyim tarzı, gerekse de atribütleri açısından yenilikler göstermektedir. Bu heykelin en önemli özelliği, başındaki polosun tüm diğer örneklere göre farklı işlenmiş olmasıdır. Uzun bir polosun aksine, polos alın üzerinde türbanın üst üste katlanmasıyla oluşturulmuştur. Bunun yakın bir benzeri Milet Kalabaktepe kazısında bulunmuştur.²⁵ Milet Müzesi Kalabaktepe adak stelindeki kadın figürü, üçgen çatılı dikdörtgen bir niş içerisinde yüksek kabartma olarak ayakta durur şekilde tasvir edilmiştir. Alın üzerindeki çift katlı türban omuz üzerine kadar inmektedir. Sol el göğüsler arasında bir nar, sağ el yanda elbiseyi tutar şekilde tasvir edilmiştir. Kalabaktepe adak steli M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir.²⁶

Mudurnu Kybele heykelinin saç biçimi, Orta Anadolu Kybeleleri'nden farklı olarak (bunlarda saç ucu daha kısa ve dışa doğru lüle şeklinde yuvarlatılmıştır) boncuk dizisi şeklinde ve üç bölüm halinde inmektedir. Mudurnu Kybelesinin saç biçimi daha çok

¹⁸ Bittel 1963, 9.

¹⁹ Kohler 1995, 17 vd.

²⁰ Roller 1999, 73.

²¹ Naumann 1983, 69-71.

²² Naumann 1983, 296, Res. 8,1.

²³ Fleischer 1984, 86-89.

²⁴ Fleischer 1984, 86-89.

²⁵ Türkoğlu 2002, 59, Res. 80.

²⁶ Türkoğlu 2002, 59, Res. 80.

Doğu İon korelerini²⁷ hatırlatmaktadır. Aynı şekilde beldeki yatay üçlü kıvrım ve bacakların ortasından aşağıya doğru inen dikey iki kıvrım Brankhid heykellerinde²⁸ ve Geneleos Grubu Korelerde²⁹ görülmektedir. Ayakuşlarını dışarıda bırakan elbisenin benzeri Yazılıkaya³⁰ ve Sardes³¹ Kybele heykellerinde karşımıza çıkar.

Sonuç

Yekpare kireçtaşından yapılmış bu ikinci örnek heykel, büyük olasılıkla Ana Tanrıça Kybele'yi tasvir etmektedir. Kybele ikonografisi açısından yenilikler getiren bu eser Anadolu Arkeolojisi için önemli bir belge değeri taşımaktadır.

Bu heykelde rastlanılan ve Anadolu kırsal kesim kadınının simgesi olan kirmen, tanrıçanın sol elinde bulunmaktadır. Boyundaki kolye ve iki bilekteki bilezik Kybele'nin hem tanrısal hem de kadınsal özelliklerini göstermektedir. Bu simgelerin bu heykelde ilk defa görülmüş olması oldukça önemlidir. Ankara ve Bolu çevresinde çok meşhur olan Ankara keçileri ve dünyaca tanınan Angora yün işletmeciliği, Frigler zamanından beri tanınmaktadır. Kybele'nin elinde betimlenen kirmen figürü günümüz Anadolu kadınının da kullandığı vazgeçilmez bir alettir.

Atina Akropolis buluntuları içinde 593 envanter numaralı³², başı olmayan Kore heykeli ile bizim Kybele arasındaki benzerlikler çok göze batmaktadır. 598 envanter numaralı Kore'nin boynundaki kolye, saç buklelerinin bakla dizisi şeklinde ve üç sıra halinde göğüs altına inmesi (bizimkinde göğüsün üzerine kadar), manto, peplos ve khiton şeklindeki giysi ve beldeki

kemer uçlarının iki yanda yere sarkar şekilde tasviri (bizimkinde iki düz sıra halinde iki ayak arasına uzanmaktadır), sol elinde tuttuğu nar (bizimkinde sağ elde) ortak özelliklerdir.

Kybele'nin her iki kolunda bulunan bilezik, M.Ö. 570-560 yıllarına tarihlenen Berlin Koresi'nde iki sıra halinde görülür.³³ Heykeller arasındaki bu ikonografik benzerlik Anadolu- Batı ilişkisini yeniden sorgulamamızı gündeme getirmektedir. Acaba etkileşim doğudan batıya mı, yoksa tam tersi mi olmuştur?

Karşılaştırılan örnekler dâhilinde bu ünik eseri M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlemeyi öneriyoruz.

Melih Arslan,
Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 06240
Hisar/Ankara
e-mail: arslanmelih@ttnet.net.tr

Mustafa Metin,
Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 06240
Hisar/Ankara

²⁷ Richter 1968, 51, Res. 232-235; Boysal 1979, 26, 30, Res. 88, 100-102.

²⁸ Boysal 1979, 53 vd., Res. 194-198.

²⁹ Richter 1968, 44 vd., Res.192-193.

³⁰ Haspels 1971, 142, Res. 53.

³¹ Hanfmann – Ramage 1978, Fig. 6, 7, 11, 13.

³² Boardman 2001, Res. 109.

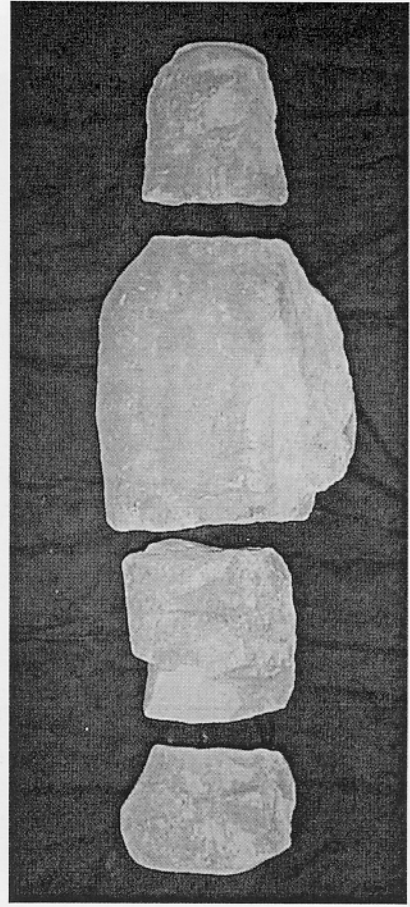
³³ Richter 1968, 39 vd., Res. 143-146; Boardman 2001, 82, Res. 108.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

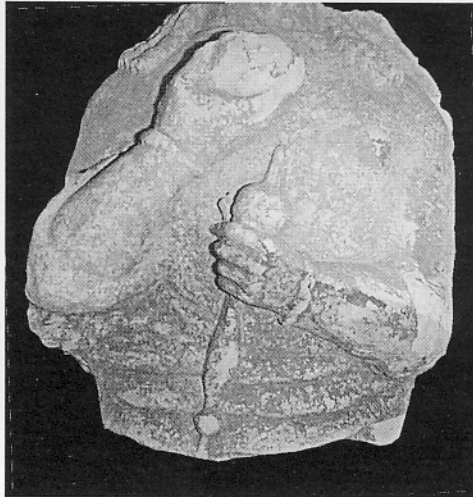
- Akurgal 1998 E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*⁶ (1998).
- Bittel 1963 K. Bittel, "Phrygisches Kultbild aus Boğazköy", *Antike Plastik* 2 (1963) 7-21.
- Boardman 2001 J. Boardman, *Yunan Heykeli Arkaik Dönem* (Çev. Yaşar Ersoy) (2001).
- Boysal 1979 Y. Boysal, *Arkaik Devir Heykeltraşlığı* (1979).
- Fleischer 1984 R. Fleischer, "Reisenotizen Aus Kilikien-Steile Mit Kybele (?) In Erdemli", *JdI* (1984) 86-89
- Hanfmann – Ramage 1978 G. M. A. Hanfmann – N. H. Ramage, *Sculpture From Sardis, The Finds Through 1975* (1978).
- Haspels 1971 C. H. E. Haspels, *The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments* (1971).
- Işık 1987 F. Işık, "Die Entstehung Der Frühen Kybelebilder Phrygiens" *ÖJh* 57, (1986-1987), Beiblatt 41-108.
- Işık 1999 F. Işık, *Tanrıçaların Ege'de Buluşması. Doğa Ana Kubaba* (1999).
- Kohler 1995 E. L. Kohler, *The Gordion Excavation, 1950 – 1973 Final Reports Volume II, The Lesser Phrygian Tumuli University of Pensilvania* (1995).
- Naumann 1983 F. Naumann, *Die Ikonographie Der Kybele In Der Phrygischen Und Der Griechischen Kunst. IstMitt Beiheft* 28 (1983).
- Prayon 1987 F. Prayon, *Phrygische Plastik. Die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient* (1987).
- Richter 1968 G. M. A. Richter, *Korai. Archaic Greek Maidens* (1968).
- Roller 1999 L. E. Roller, *In Search of God The Mother The Cult of Anatolian Cybele* (1999).
- Temizer 1959 R. Temizer, "Bahçelievler'de Bulunan Kybele" *Anatolia IV* (1959) 179-182.
- Türkoğlu 2002 S. Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim – Kuşam. Tarih Öncesi Çağlardan Osmanlı Devletine Kadar* (2002).

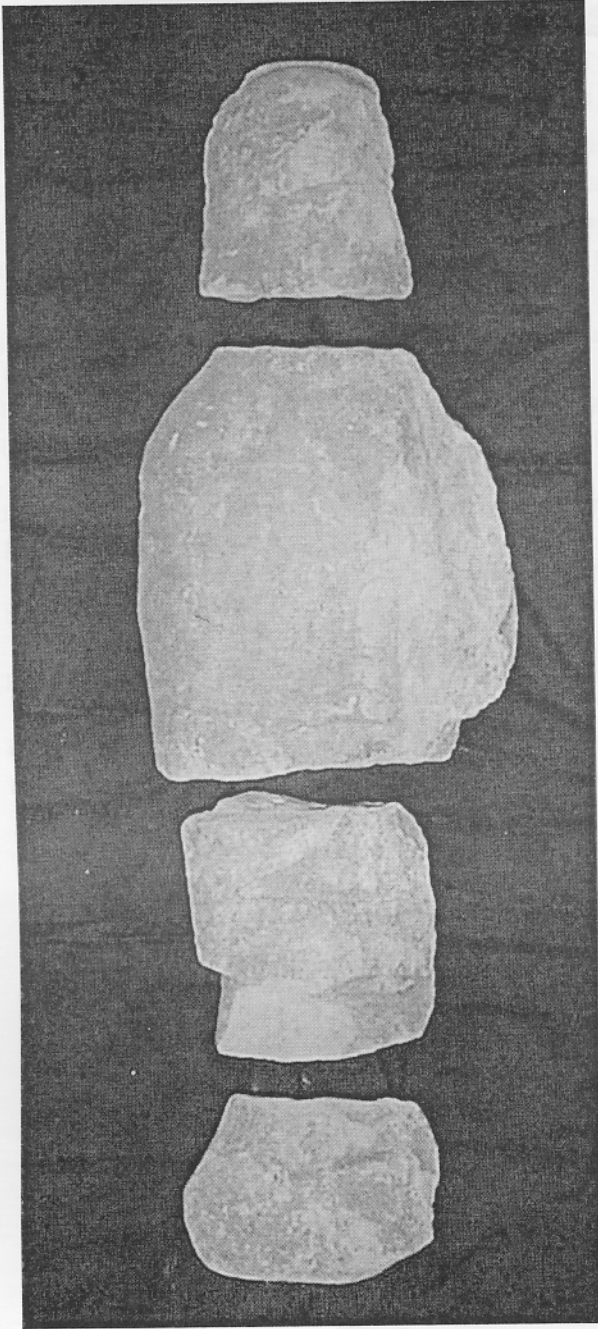
Resim 1

Resim 3

Resim 2

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Wood 1977, 431.

Werner 1993, Grabungen 10 und Abb. 1.

Wood 1987, Plan of the Ruins of Ephesus with the site of the Temple of Diana.

Wolke 1999, 449ff. and Plan 8.

Wolke 1999, 449.

Wolke 1999, 449 and 451.

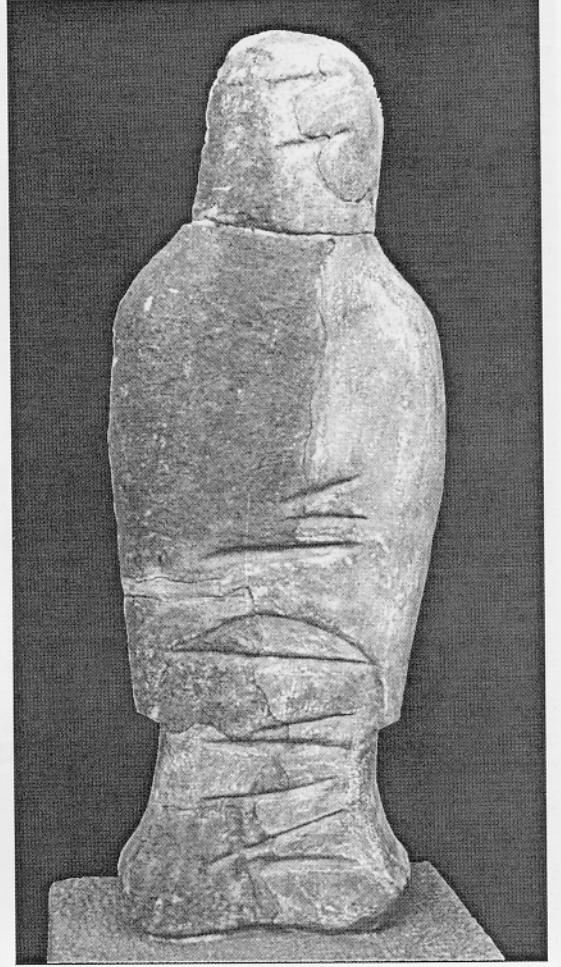
Wolke 1999, 449; Wolke 1977, 182ff.

Resim 7

Resim 8

Resim 9